

Олена Немкович
(Київ)

**АКАДЕМІЧНА «УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»
ЯК РЕЗОНАТОР ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ
І ЯКІСНИХ ЗМІН В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИКОЗНАВЧІЙ НАУЦІ
НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ**

Статтю присвячено осмисленню багатотомної академічної «Української музичної енциклопедії» з погляду відображення в ній стану й рівня розвитку української музикознавчої науки на межі ХХ–ХХІ ст. Виявлено специфіку втілення її провідних закономірностей у процесі вирішення практичних і науково-теоретичних проблем укладання цього видання.

Ключові слова: українська музична енциклопедія, енциклопедистика, українська музикознавча наука, музична україністика, національна музична культура.

Статья посвящена осмыслению многотомной академической «Украинской музыкальной энциклопедии» с точки зрения отражения в ней состояния и уровня развития украинской музыковедческой науки рубежа ХХ–ХХІ вв. Выявлена специфика претворения ее ведущих закономерностей в процессе решения практических и научно-теоретических проблем создания данного издания.

Ключевые слова: украинская музыкальная энциклопедия, энциклопедистика, украинская музыковедческая наука, музыкальная украинистика, национальная музыкальная культура.

The paper is focused on the comprehension of multivolume academic *Ukrainian Musical Encyclopedia* with a view to its representation of the condition and level of development of Ukrainian musicology at the turn of the XXth–XXIst centuries. There has been discovered a specificity of conversion of its leading regularities in the process of solving the practical and theoretical problems of creation of this edition.

Keywords: *Ukrainian musical encyclopedia*, encyclopedistics, Ukrainian musicology, musical Ukrainistics, national musical culture.

Відома думка про те, що фундаментальне енциклопедичне видання, створене в середовищі тієї чи іншої національної культури, є перепусткою до кола цивілізованих народів. Адже поява такої праці засвідчує зрілість відповідної культури, у ній підсумовуються конкретно-історичні уявлення про основні надбання, рівень вивченості, особливості концептуально-теоретичного осмислення історико-культурного процесу. Підготовка галузевої енциклопедії – це ознака відносної розвиненості галузі знання, у межах якої вона створена. Отже, узагальнюючий характер є однією з найважливіших «жанрових» ознак будь-якого енциклопедичного видання. Підсумовування нагромадженого фахового досвіду, існуючих на той чи інший момент знань в окремих галузях чи їх сукупності – сенс його появи. Приміром, перші спроби написання лексикографічних праць у сфері українського музикознавства не випадково були здійснені наприкінці першої третини ХХ ст. Одночасно з поступовим збільшенням тиску світоглядної парадигми наступаючої тоталітарної доби на національну культуру впродовж 1920-х років досяг кульмінації процес національного культурного відродження. Він дав українській культурі низку досягнень європейського рівня і європейського резонансу в усіх його сферах. Так, серед провідних здобутків музичної культури – кристалізація національної композиторської, виконавських шкіл, системи фахової музичної освіти тощо. Ці принципові якісні зміни у вітчизняній музичній культурі на межі ХІХ–ХХ ст. потребували свого осмислення й узагальнення, необхідного для її цілісного охоплення. Адже без цього неможливим було теоретичне обґрунтування української музичної культури як суб'єкта світового культурного простору. Як своє-

рідна саморефлексія тогочасного музично-культурного процесу над цими базовими процесами й надбаннями виступило українське музикознавство, що впродовж другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. поступово еволюціонувало від слова про музику до науки. З огляду на вищезазначене характерно, що поміж провідних здобутків останньої у 1920-х роках – спроби впорядкування поняттєво-категоріального апарату, тобто підсумовування в теоретичних конструктах нагромаджених знань про музику [«Словник музичної термінології» (ВУАН, Інститут української наукової мови. – Х. ; К., 1930)], узагальнення знань про українську музичну культуру [насамперед «Історія української музики» М. Грінченка (К., 1922), а також її розширений рукописний варіант (АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 36–3, од. зб. 139), матеріали до «Музичного словника» (АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 36–3, од. зб. 551–561) того самого автора та ін.]. У зазначених працях було цілісно відображено конкретно-історичний стан окресленої галузі знання – рівень емпіричного вивчення музичної культури, особливості її концептуального розкриття тощо.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., на етапі державотворення, українська культура активно входить до світового глобалізаційного контексту як його національно-своєрідна складова, водночас українство усвідомлюється як географічно розгалужений, однак внутрішньоцілісний феномен. У зв'язку із цим присутні прагнення відродити несправедливо забуті й наново осмислити тенденційно витлумачені за радянської доби явища. Водночас відбувається складний діалог тенденцій, властивих модерному й постмодерному, індустріальному й інформаційному етапам розвитку суспільства, цінностей «храму» і «ринку», виявляється закономірне на межі століть і тисячоліть бажання охопити весь набутий культурою людства досвід, осмислити його уроки. Усе це зумовило своєрідний «інформаційний вибух» і разом з тим формування нових концептуальних векторів сучасної гуманітаристики, зокрема українського музикознавства. Відтак на черговому витку історії актуалізувалася необхідність наукового осмислення й узагальнення багатопланових процесів, що нині протікають в українській музичній культурі, у тому числі й музикознавстві. Звідси – створення низки музично-історичних, а також довідкових, зокрема енциклопедичних, видань, присвячених панорамному охопленню різних фрагментів української музичної культури, а також останньої загалом. Розгалужена система дисциплін історичного музикознавства й музична лексикографія утверджуються в статусі пріоритетних розділів сучасної української музикознавчої науки, на які головним чином опирається наймасштабніший сьогодні її розділ – україністика.

Упродовж останніх двох десятиліть з'явилася чимала кількість довідкових видань, присвячених українським композиторам, співакам, піаністам, контрабасистам, трубачам, хорам і хоровим диригентам, виконавцям на академічних народних інструментах, баяністам, бандуристам, фольклористам, хореографічному, джазовому, естрадному мистецтву, грамзапису, музиці українського кіно, музичній культурі різних регіонів України, діяльності на вітчизняних теренах іноземних (чеських, італійських) музикантів, композиторам світу в їхніх зв'язках з Україною, музичній культурі української діаспори тощо. Вихід у світ цих видань водночас був складовою ширшого й потужного процесу створення енциклопедичних розробок у всіх галузях мистецтвознавства, розвитку української енциклопедичної культури, що в раніше згаданих культурологічних умовах останнього двадцятиліття має здобутки більші, аніж за всю радянську добу.

Таким чином, виникненню ідеї створення академічної енциклопедичної праці, присвяченої панорамному охопленню української музичної культури, маємо завдячувати не лише «його величності випадку» (уперше думку про доцільність створення такої енциклопедичної розробки висловив у розмові з колишнім директором ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України академіком О. Костюком відомий український видавець і меценат М. Коць іще в першій половині 1990-х рр.). Підготовку багатотомної «Української музичної енциклопедії», над якою нині триває робота відділу

музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, історично зумовлено. На цей момент опубліковано три томи названої фундаментальної роботи (К., 2006. – Т. 1; К., 2008. – Т. 2; К., 2011. – Т. 3), четвертий том – на стадії завершення. Зі співробітників відділу утворено редколегію кожного тому, більшість із них увійшла й до редколегії видання. Вони також є авторами основного масиву статей УМЕ. Частково матеріали енциклопедії написано запрошеними фахівцями, які мешкають в Україні або за її межами. Здебільшого вони відомі або водночас провідні дослідники обраних тем і проблем національної музичної культури.

Здійснення цього фундаментального багатотомного видання саме співробітниками відділу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України – закономірне. Адже названий відділ іще з 1950-х років почав утверджуватись як провідний у світі центр наукової музичної україністики. Не випадково, що й на сучасному етапі саме в цьому науковому осередку готують два найфундаментальніші багатотомні українознавчі проекти – «Історію української музики» й УМЕ. Зважаючи на те що остання є єдиною за всю історію України енциклопедичною працею, де цілісно охоплено український музично-культурний процес в усьому його часовому й просторовому діапазоні відповідно до рівня сучасних гуманітарних знань, вона стоїть в одному ряду з небагатьма іншими європейськими довідково-енциклопедичними виданнями, спеціально присвяченими висвітленню здобутків національних музичних культур [наприклад, «Енциклопедия на българската музикална култура» (Софія, 1987), «Canadian Composers Biographies» (Monreal, 1964), «Česko-slovenski hudebni slovník osob a institucí» (Praha, 1963. – 1, 1965. – 2), «Słownik muzyków polskich» (Kraków, 1962. – 1, 1963. – 2)]. Як кожна фундаментальна енциклопедична розробка, вона має загальнокультурне значення, гідно репрезентує українську гуманітарну науку й культуру у світі. Водночас акумуляція і постійний розвиток досвіду, пов'язаного зі створенням такої енциклопедії в згаданому відділі, як утім, і сам факт появи названого видання, виявляють етапну роль зазначеного наукового осередку в становленні музичної лексикографії в Україні, утвердженні музикознавчої гілки української енциклопедичної культури.

У процесі підготовки видання, природно, взаємодіє досвід, запозичений із практики підготовки інших енциклопедій, і оригінальний, набутий під час багаторічної роботи над УМЕ. Перший формувався в результаті вивчення напрацювань інших інституцій щодо створення ґрунтовних енциклопедичних праць [наприклад, Інституту енциклопедичних досліджень НАНУ, Інституту біографічних досліджень НБУВ, опублікованих енциклопедій, як-от уже виданих томів «Енциклопедії сучасної України» (К., 2001–2012. – Т. 1–12), «Музыкальной энциклопедии» (М., 1973–1982. – Т. 1–6) та ін.], другий – унікальний. Звернення до досвіду створення інших енциклопедій, водночас безпосереднє включення наукової діяльності відділу до міждисциплінарної взаємодії в сучасній науці (особливо органічне в результаті комплексної природи ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України), до того ж здійснення низки базових для українського музикознавства наукових надбань відділом музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, стимулювало процес асиміляції багатьох рядів закономірностей у практиці роботи над УМЕ. Вони стосуються типологічних, «жанрових» ознак будь-яких енциклопедичних розробок (приміром, стиль викладу), рис, показових для галузевих енциклопедій (зокрема схильність до більшої деталізації, ґрунтовності викладу матеріалу й, звідси, до більшої масштабності низки статей), сучасних енциклопедичних видань, присвячених українській культурі (насамперед їх концептуальні засади), теперішніх українських музичних довідкових видань (відображення в їх сукупності рівня вивченості української музичної культури й водночас характерних особливостей сучасної української музикознавчої науки).

Усі ці ряди закономірностей різною мірою й по-різному виявляються під час розв'язання редколегією і авторським колективом УМЕ найрізноманітніших проблем, властивих процесу підготовки будь-якої енциклопедії. Умовно окреслені проблеми можна поділити на дві пов'язані між собою групи – *практичні* (охоплюють питан-

ня технології підготовки, проходження видання на всіх етапах, методики здійснення конкретного тексту енциклопедії) і *науково-теоретичні*. Розв'язання сукупності останніх найбезпосередніше спрямовано на якомога повніше відтворення в УМЕ конкретно-історичного стану музикознавчої науки й водночас специфічних для відповідного періоду рис осягнення в її межах музичної культури. У подальшому увагу буде зосереджено на розкритті виявів відображення конкретно-історичного названої наукової сфери на межі ХХ–ХХІ ст. у процесі вирішення зазначених груп проблем під час роботи над УМЕ.

Питання першої групи спочатку видаються мало пов'язаними з такими типово науковими параметрами музикознавства, як наприклад, його структура або концептуальні засади. Однак достатньо переконливо відображають конкретно-історичні особливості названих параметрів. Уже сам факт розробки проблем зазначеної групи під час підготовки УМЕ стосується досягнення сучасною українською музикознавчою наукою якісно вищого, порівняно з попередніми десятиліттями, рівня інтеграції-диференціації. Так, створення на сучасному етапі великого масиву довідкової музикознавчої літератури (що з необхідністю передбачає розробку їх організаційно-технологічних і методичних питань) є виявом стрімкого процесу диференціації теперішнього вітчизняного музикознавства, пов'язаного, зокрема, з потужним процесом розширення його емпіричної бази. Разом з тим однією своєю гранню музична лексикографія належить музикознавству, а другою – енциклопедистиці, отже, активне зростання цієї галузі українського музикознавства є водночас одним зі свідчень провідної сьогодні в науці, у тому числі музикознавчій, тенденції інтеграції. У цьому контексті звернення музикознавців до суто технологічних і методичних проблем створення відповідних праць, які до 1990-х років не вважали сферою компетенції українського музикознавства, є одним з переконливих виявів взаємопроникнення енциклопедистики й музикознавства.

Характерні особливості сучасного етапу еволюції української музикознавчої науки відобразилися у вирішенні низки конкретних питань першої групи. Щоправда, частково в них відображено не стільки сучасний стан української музикознавчої науки, скільки взаємодію типологічного енциклопедичного й специфічного, пов'язаного зі створенням УМЕ фахового досвіду. Саме як конкретизацію думки про характерну в сучасному контексті міждисциплінарних зв'язків взаємодію музикознавства й енциклопедистики наводимо також декілька відповідних прикладів. Отже, поміж багатьох практичних питань підготовки УМЕ:

1. Склад редколегії, до якої, зокрема, увійшли представники української діаспори (М. Коць зі США), що було неможливим за радянського часу. Характерним є і залучення фахівців із суміжних сфер мистецтвознавства, етномузикології, показове з погляду розвинених міждисциплінарних контактів у сучасному науковому знанні, у тому числі музикознавстві [2, с. 2].

2. Принципи відбору матеріалу, створення словника та його обговорення в різних наукових установах, провідних музичних ВНЗ і мистецьких осередках також із залученням фахівців із суміжних галузей знання. У вирішенні цих питань концентровано відображено стан і рівень розвитку сучасного музикознавства. Відтак вони безпосередньо стосуються і другої групи – науково-теоретичних проблем.

3. Побудова типових схем для споріднених за тематикою статей. Наприклад, присвячених іноземним, однак пов'язаним з українською культурою персоналіям, творчим колективам, зосередження в їх висвітленні на вказаних зв'язках, що відображається в композиційно-структурних особливостях таких статей. Отже, ці особливості безпосередньо зумовлені теперішніми концептуальними акцентами українського музикознавства – осягненням національної культури як чинника світового культурного простору, виявленням її розгалужених контактів з культурою різних країн і континентів.

4. Створення схем документальної частини різних за тематикою груп статей. Окрім традиційних інформаційних блоків щодо творчих здобутків особи в усіх сферах її діяльності (з акцентом на музичну) і літератури про обране явище, до цієї частини

статей також уведено (за умови їх наявності) дискографію, фільмографію, не лише опубліковані, але й архівні матеріали. Це зумовлено насамперед нагромадженням великого масиву відповідних відомостей у різних сферах українського музикознавства протягом останнього двадцятиліття. Зокрема, за цей час було вивчено великий обсяг архівних документів, здійснено описи низки архівів, як уже згадувалося, з'явилася довідкова література з дискографії, музики кіно. Отже, включення відповідних даних до УМЕ – реалізація її «жанрової» ознаки, узагальнення і систематизація наявних на певному історичному етапі знань про українську музичну культуру.

5. Визначення обсягів статей, їх співвідношень щодо різних за тематикою статей і меж відхилення від цих співвідношень. У процесі роботи над УМЕ стало зрозуміло, що до кінця уніфікувати такі співвідношення неможливо. Зокрема, у ряді випадків має місце деяке перевищення заздалегідь запрограмованих обсягів у зв'язку з наявністю цінної, часто не відомої раніше інформації. Водночас зауважимо, що цю енциклопедію створює відділ музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, головний сенс існування якого – розвиток українського музикознавства як складової фундаментальної академічної науки. А це також певною мірою позначилося на специфіці видання. Насамперед маємо на увазі особливо чітко виявлення в ньому показової риси багатьох сучасних галузевих енциклопедій – поглиблення власне науково-дослідного начала. Водночас щільна взаємодія музичної лексикографії та інших складових сучасної музикознавчої науки є ще одним виявом потужних синтезуючих процесів в останній. Таким чином, статті УМЕ – це часто своєрідні мінідослідження, у яких вичерпно подано наявний фактичний матеріал, усталені думки, уперше введено до наукового обігу нові емпіричні відомості й концептуальні ідеї. У зв'язку з тим, що багато явищ української музичної культури почали поглиблено вивчати лише на сучасному етапі, у низці статей УМЕ відтворено інноваційні ідеї дисертаційних досліджень, ґрунтовних монографій, напрацювань провідних фахівців з відповідної тематики, що репрезентують найновіші досягнення національної музикознавчої науки. Тому енциклопедія стала не лише цінним джерелом інформації (інша «жанрова» риса енциклопедій – статус поданої в них інформації як «істини в останній інстанції», еталона достовірності), але й вагомим академічним науковим виданням, на статті якого існують численні посилання в наукових музикознавчих розвідках.

6. Написання термінів, прізвищ в УМЕ. У цьому випадку, як і в інших енциклопедіях, враховано рекомендації новітнього українського правопису (зокрема, мала місце співпраця з Інститутом української мови НАНУ) і разом з тим усталені в українському музикознавстві традиції їх написання (наприклад, П. Гіндеміт, але Л. ван Бетховен).

7. Вироблення принципів скорочень слів та створення їх списку, де подано як загальноприйняті в довідкових виданнях (муз. – музичний), так і специфічні для УМЕ (конс. – консерваторія) скорочення.

8. Продиктоване практикою роботи авторів і наукових редакторів УМЕ з великими масивами різномірної літератури формування словничка слів, у написанні яких у різних виданнях особливо часто виникають різночитання, з метою їх уніфікації в УМЕ (приміром, Еврідіка – Еврідіка, Гремін – Гремін).

9. Зумовлена періодичним повторенням ситуацій, пов'язаних з формулюванням «проблемних» дефініцій, фіксація останніх. Приміром, такі випадки можуть стосуватися людини, яка не має фахової музичної освіти, однак написала багато праць про музичну культуру України (музичний письменник), збирила сотні зразків фольклору, але не фахівець-етномузиколог (збирач музичного фольклору). Автори й наукові редактори значну увагу приділили й дотриманню історичної конкретності, отже, науковій коректності у визначеннях одного й того самого фаху щодо різних історичних періодів і культурологічних контекстів (наприклад, співак – півчий).

Значною мірою методичні й організаційно-технологічні напрацювання співробітників відділу музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України щодо під-

готовки УМЕ було узагальнено в окремій розробці (авторка – О. Немкович), яку нині використовують у роботі над черговим томом цієї енциклопедії.

Найбільш концентровано стан і рівень розвитку сучасної української музикознавчої науки й разом з тим музичної україністики, відтак специфічні для теперішнього періоду особливості розкриття національної музичної культури, відобразилися у вирішенні науково-теоретичних проблем у процесі підготовки УМЕ. Так, попри драматичний шлях еволюції цієї наукової сфери впродовж ХХ ст., штучне коригування «згори» її власних закономірностей за радянської доби, об'єктивна іманентна логіка її розвитку остаточно не нівелювалася, у специфічних формах давалася взнаки навіть у роки найжорсткішого тиску ідеології на культуру. У найбільш загальних рисах вона полягає у формуванні музикознавчої науки як складної динамічної розімкненої системи, що має різнобічні, часто двосторонні контакти з багатьма науками, позанауковими галузями культури, породжується й водночас зумовлює дедалі глибше й об'ємніше осягнення музичної культури – у її найрізноманітніших нових аспектах, внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язках, масштабніших часових і просторових вимірах [1]. Раніше окреслені нові тенденції національної та світової культури на межі ХХ–ХХІ ст., водночас достатня зрілість іманентного стану української музикознавчої науки, як уже було зазначено, на сучасному етапі зумовили її вихід на вищий рівень. У його основі – досягнення музикознавчою наукою як багатопрофільною і водночас цілісною системою знань нового щабля інтеграції-диференціації при домінуванні останньої. Тим самим названа наукова сфера в мікромасштабі й з певними хронологічними розбіжностями повторює відповідну закономірність еволюції загальнонаукового знання ХХ ст., у якому інтегративні процеси стали переважати ще із середини минулого століття. На сучасному етапі система наукових дисциплін українського музикознавства поступово перетворюється у складнішу систему, різнорівневими елементами якої виступають уже не лише окремі дисципліни, але й міждисциплінарні напрями (насамперед українознавство, а також етнокультурознавство, регіоналістика, медієвістика тощо), підсистеми наукових дисциплін, зокрема історичне музикознавство. Окрім, власне, історії музики, що нині є глибоко розгалуженою галуззю, воно включає також цикл так званих допоміжних, або спеціальних, музично-історичних дисциплін, що також диференціюються не лише на окремі дисципліни, але і їх групи. Досягнення українською музикознавчою наукою такого рівня розвитку означає формування нових рис її предмета, методу, структури, поняттєвого апарату, нової пріоритетної проблематики, зрештою, певного нового «образу» музикознавчої науки, що резонує з провідними тенденціями становлення сучасного наукового знання, культури загалом.

Отже, в УМЕ відображено сучасну структуру українського музикознавства, зокрема, ступінь його диференціації – значно більшу розробленість уже існуючих, наявність сформованих останнім часом напрямів дослідження і наукових дисциплін. Так, уже при першому поверхневому ознайомленні з УМЕ привертає увагу солідний обсяг кожного тому (загалом енциклопедія має складатися із семи томів), що вже наводить на думку про великий масив розглянутого у виданні матеріалу й докладність його розкриття. У них вміщені (або планується вмістити) статті, присвячені різним розділам музикознавства. Це найбільш масштабні його галузі (музична критика й публіцистика), окремі дисципліни (музичні: акустика, естетика, психологія, а також етномузикологія, лексикографія, джерелознавство, текстологія, епістолологія, лібретологія, бібліографія), їх достатньо розвинені складові, міждисциплінарні напрями дослідження (краєзнавство, медієвістика, гимнологія, мелоареалогія, етнофонія тощо), ряд з яких поступово перетворюється на відносно самостійні наукові дисципліни. Усі вони сформувалися на різних етапах або продовжують формуватися й нині. У своїй сукупності зазначені статті дають уявлення про значно диференційованішу, водночас набагато складнішу в аспекті цілісності, аніж у попередні десятиліття, систему знань української музикознавчої науки. Зрештою, в УМЕ вміщено масштабну статтю про українське музикознавство як багатопрофільну галузь. У ній теоретично

осмислено особливості його сучасної структури й водночас процес історичного розвитку «від початків аж до нині» (вислів М. Грушевського).

В УМЕ відтворено різні шляхи синтезу знань, властиві теперішньому етапу історії українського музикознавства. Резонуючи з відповідними показовими для сьогодення тенденціями еволюції не лише музикознавства, але й загальнонаукового знання, цей блок статей засвідчує насамперед зростання теоретичного рівня української музикознавчої науки на межі ХХ–ХХІ ст. Так, у межах відображення в енциклопедії інтегративних процесів перебувають уже вищезазначені статті про окремі музикознавчі дисципліни, більшість із яких є сполучними ланками між музикознавством та іншими науками, а також стаття про українське музикознавство загалом. Поміж характерних виявів синтезу знань у сучасній українській музикознавчій науці також активна розробка її поняттєво-категоріального апарату. У ньому фокусується типова сьогодні взаємодія теоретичного й історичного аспектів розгляду матеріалу, конкретно-, загальнонаукового, філософського рівнів знання, що засвідчує наявність розгалуженої мережі ієрархічних зв'язків з вищими за рівнем узагальнення сферами знання в сучасній українській музикознавчій науці. Відтворюються контакти музикознавства й інших наукових дисциплін, адже багато вживаних у музикознавстві понять водночас функціонує в інших науках. Виявляються зовнішні зв'язки української музичної культури, зокрема музикознавства з іншими галузями й аспектами культурного процесу, у тому числі позанауковими сферами духовного освоєння світу (приміром, богослов'ям). Фокусується сучасна парадигма української культури й водночас відповідний концептуальний стрижень українського музикознавства на межі ХХ–ХХІ ст. Відтак до УМЕ ввійшла достатньо масштабна група статей про усталені базові, а також нові або відроджені (після їх зникнення з наукового обігу на межі 1920–1930-х рр.) категорії і поняття музикознавчої науки. Це музичні: україністика, стиль, жанр, мислення, мова, образ, форма, драматургія, інтерпретація; час і простір у музиці, національний стиль, етнічний звукоідеал, дискурс, інтонація, композиторські техніки (додекафонія, алеаторика, мінімалізм) та ін. У річищі узагальнення знань перебувають підсумкові статті. Зокрема, композиторського процесу стосуються статті про конкретні музичні стилі й неостилі (бароко, класицизм, романтизм, імпресіонізм, експресіонізм, неокласицизм та ін.), метастилі (наприклад, модернізм), мистецькі течії (як-от: академізм), жанри (зокрема опера, оперета, симфонія, балет, мюзикл, водевіль, кантата, ораторія), галузі композиторської творчості (приміром, вокальна музика, музика для дітей, музика в драматичному театрі, музика кіно, а також електронна, конкретна музика) тощо. У багатьох з них уперше узагальнено відомості щодо їх специфічно українських аспектів.

У процесі дедалі глибшої інтеграції музикознавчої науки в контекст не лише науки, але й інших сфер духовної культури дещо змінюється «образ» цієї наукової галузі, що водночас вписується у відповідну тенденцію загальнонаукового знання. Ідеться про зумовлене соціальними, екологічними та іншими колізіями ХХ ст. посилення гуманістичної спрямованості останнього, зокрема його морально-етичних, естетичних, філософських, екзистенціальних, культурологічних аспектів. УМЕ стала чутливим резонатором зазначених процесів в українському музикознавстві, зокрема формування його культурологічної площини не лише в статусі окремої дисципліни, але й у статусі певного спільного для різних дисциплін сегмента музикознавчої науки, що виразно фокусує в собі синтезуючі процеси в цій сфері знання. Відтак зазначене видання є енциклопедією української музичної культури в усіх її виявах. Відповідно до неї ввійшов солідний масив статей, що стосуються інших, окрім академічної композиторської творчості й фольклору, сфер, аспектів, явищ музичної культури. Отже, вони присвячені: історико-культурним епохам (як-от: Відродження), музичному виконавству як галузі творчої діяльності та його різним галузям (що на сучасному етапі вперше стали предметом масштабного напряму наукових досліджень), окремим творчим колективам та їх видам (як-от: кріпацькі капели й оркестри, науково-етнографічні

ансамблі), мистецьким установам (зокрема театрам, філармоніям), музичному життю (у тому числі на тимчасово окупованих територіях Радянського Союзу під час Великої Вітчизняної війни), музичному побуту, музичній освіті, масовій музичній культурі, балетмейстерському, режисерському мистецтву й сценографії в музичних театрах, музичним конкурсам і фестивалям, музикознавчій думці, науковим установам і осередкам, музичним бібліотекам, музеям, архівам, видавництвам, товариствам, творчим об'єднанням, виданням, сфері звукозапису, музичним фахам і сферам творчої діяльності (звукорежисер, музикознавець, композитор, концертмейстер), персоналіям меценатів, майстрів музичних інструментів, окремим народним і академічним музичним інструментам та їх колекціям, приладам, що використовують у процесі наукових досліджень (наприклад, аудіограф) тощо. Культурологічні аспекти далися взнаки в багатьох статтях, присвячених персоналіям діячів української музичної культури.

З погляду зазначеної тенденції показово, що в УМЕ виявилось властиве нині всім гуманітарним наукам посилення персоналістичного аспекту досліджень, безумовно, пов'язане також із поверненням із забуття або з іншим баченням багатьох діячів української музичної культури. У цьому сенсі характерно й уведення до УМЕ великого масиву статей про сакральну сферу української музичної культури. У ній відображено властиві сучасному вітчизняному музикознавству зв'язки цієї проблемної сфери з богослов'ям, увагу до проблем функціонування музики в межах богослужбової практики, ролі християнських центрів у розвитку української музичної культури, осмислення в сукупності цих статей важливості церковного мистецтва щодо усвідомлення історичного коріння української культури, її національної специфіки. Звідси органічність включення до УМЕ матеріалів, присвячених Літургії (де зазначене явище розглянуто не лише як музичний жанр, але і як головне богослужіння християнської церкви), монастирям, Афону, українським регентам, імена яких раніше не згадували у навчальних курсах і наукових працях (наприклад, М. Литвиненко), жанрам богослужбової практики, богослужбовим книгам, специфічній музичній термінології, що історично сформувалася в цьому контексті (приміром, «лик») тощо.

Вищезазначене свідчить, що істотні зміни, властиві сучасному українському музикознавству, переконливо виявляються в українознавчих дослідженнях. В умовах утвердження вітчизняної культури як рівноправної складової сучасного процесу глобалізації-глокалізації вони є пріоритетними, утворили наймасштабніший, комплексний, такий, що розвивається найінтенсивніше, розділ національної музикознавчої науки – музичну україністику. З огляду на узагальнюючу специфіку енциклопедичного жанру науково-теоретичний аспект УМЕ відображає ці зміни в певному систематизованому вигляді. Так, уже при формуванні словника енциклопедії її творці враховували новий, порівняно з радянським часом, концептуальний вектор сучасного українського музикознавства – історично достовірне, підтвержене даними сучасної гуманітарної науки розкриття справжніх масштабів української музичної культури в часовому й просторовому аспектах, сучасний рівень її диференційованого й водночас цілісного вивчення. Адже ці моменти є засадничими для осмислення вітчизняної музичної культури як суб'єкта світового культурного простору. Принагідно зауважимо, що тенденційна думка про меншовартість української культури, властива радянській історіографії, трималася на штучно створеній фрагментарній, відтак дискретній, звуженій у своїх просторових і часових межах схемі історії України.

Таким чином, в УМЕ відтворено нове розуміння просторових меж української музичної культури, усвідомлення її як географічно розгалуженого й водночас внутрішньо-цілісного явища, її багатовекторне розкриття у світі. У зв'язку із цим до видання ввійшов великий блок статей, присвячених музичній культурі західної і східної української діаспори, українців, які мешкають на своїх етнічних територіях поза межами сучасної України (наприклад, у Перемишлі, на Кубані), інонаціональним музичним діячам (поміж багатьох – Й.-С. Бах, Л. Бетховен, Й. Брамс, Ф. Ліст, Ф. Шопен), життєвий шлях або творчість котрих засвідчує причетність до української культури,

зв'язкам української та інонаціональних музичних культур – країн Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Африки, Австралії. Значну частину відповідних матеріалів уведено до наукового музикознавчого обігу в Україні або систематизовано вперше.

Виявом сучасного бачення історичного обсягу української музичної культури стало й засноване на відомостях сучасного українського мистецтвознавства, етнології, етномузикології, органології, антропології, історіографії та інших гуманітарних наук розкриття в УМЕ значно більшої історичної глибини української музичної культури, аніж у музично-історичних дослідженнях радянського часу. Як відомо, у них стверджувалася думка про те, що формування української народності почалося лише після занепаду Київської Русі. На противагу таким поглядам до цієї енциклопедії включено великий масив відомостей, присвячених протоукраїнській (праукраїнській) музичній культурі, архаїчним періодам аж до перших відомих сьогодні з археологічних знахідок на території теперішньої України виявів музичної культури часів пізнього палеоліту (40–15 тис. років тому). І, що важливо у зв'язку з таким історично об'єктивнішим розкриттям хронологічного діапазону національної музичної культури, у розгляді різних її періодів акцентовано моменти історичної спадковості. Поміж багатьох відповідних прикладів – матеріали щодо українських народних музичних інструментів (ліра, бандура тощо) й інструментів, що століттями використовували в музичному житті на території України (наприклад, арфа). Коріння усної дидактичної традиції українського музикознавства сягає перших виявів інструментальної і вокальної культури на території теперішньої України, тобто періоду пізнього палеоліту.

В енциклопедії мають місце нові відомості у висвітленні тем і проблем, які аналізували й за радянського часу, а саме: фактичні матеріали, ракурси розгляду, концептуальні ідеї, різноманітні зв'язки тощо. Відтак окремі явища й цілі галузі музичної культури, відповідні напрями дослідження репрезентовано по-новому як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Поміж показових прикладів – раніше вже зазначений блок статей щодо духовної музичної культури. Фактично мінідослідженнями, у яких враховано дані сучасних наукових праць, у тому числі останніх кандидатських і докторських дисертацій, є статті про різні явища українського фольклору (веснянки, колядки, щедрівки, весільні пісні, не аналізовані в радянський період стрілецькі пісні, лірництво, український народний інструментарій тощо) й етномузикологію як галузь фундаментальної науки. Одним з найрозвиненіших сьогодні напрямів в українському музикознавстві є регіоналістика. На відміну від радянського часу, коли вивчали музичне життя переважно найбільших міст України (Києва, Львова, Харкова, Одеси), тепер більш-менш ґрунтовно вивчено майже всі регіони України (Закарпаття, Полтавщину, Сумщину, Чернігівщину, Луганщину, Північне Приазов'я тощо), музичне середовище багатьох провінційних міст. У зв'язку із цим до УМЕ ввійшли серії статей про музичну культуру окремих регіонів України. А це також є принципово важливим для створення цілісної схеми українського музично-культурного процесу. Адже протилежна таким позиціям фрагментарна радянська схема історії української музики ґрунтувалася на вивченні лише її вершинних явищ. Поміж показових прикладів нового осмислення вже відомого – також матеріали, присвячені провідним українським композиторам. Наприклад, у статтю про М. Лисенка введено низку інноваційних, не характерних для лисенкознавчих праць радянської доби, аспектів вивчення його багатогранної творчої діяльності, як-от: генеалогічний, пов'язаний з духовними творами автора. Акцентовано малорозроблені або не розроблені в працях попередніх десятиліть ідеї непересічної ролі Т. Шевченка в процесі становлення національного музичного стилю у творчості композитора, педагогічної діяльності митця для подальшого розвитку цієї галузі української музичної культури, зокрема, формування її національних основ, виняткового значення виконавської діяльності М. Лисенка для українського духовного життя періоду національного культурного відродження. Сучасні концептуальні аспекти стосуються і розкриття його постаті як

одного з найпотужніших синтезаторів української нації, «проростання» його творчих принципів у подальшому становленні української музичної культури, ролі композитора в інтеграції останньої до світового культурного простору. Виявлено характерні для сучасного музикознавства стильові аспекти творчості, подано майже вичерпні відомості про композиторський доробок, систематизовано відомості про дискографію творів М. Лисенка.

Окрім низки раніше названих, в УМЕ відображено й інші нові напрями українського музикознавства, що сформувалися на межі ХХ–ХХІ ст. Вони пов'язані з вивченням питань етнокультурознавства, у тому числі музичної культури різних етнічних груп українців (як-от: лемків) і нацменшин, що проживають на території України [наприклад, караїмів, кримських татар, євреїв (клезмерська музика)], масової музичної культури, процесів проникнення інформаційних технологій в українську музичну культуру (зокрема електронна музика) тощо. В енциклопедії висвітлено чинники і явища, породжені проникненням сучасної науки в глибші, сутнісні рівні національної духовності й ментальності. Поміж них – знакові для української культури фольклорні образи (наприклад, Мамай).

Однією з найважливіших ознак вищого за рівнем сучасного розкриття української музичної культури є введення в УМЕ статей, що є важливими для цілісного осмислення українського музичного процесу. Це узагальнюючі статті про окремі жанри, сфери (наприклад, інструментальна музика) композиторського мистецтва й загалом української музичної культури (приміром, музична освіта, виконавство, музикознавство), раніше названі матеріали, присвячені таким поняттям, як націоналізм у музиці, національний стиль, типологічним для європейської музики стилям в українській музиці тощо. Зокрема, у стилі охоплено не лише своєрідність мистецьких явищ, але і їх цілісність. Не випадково історія української музики нині значною мірою розкривається як історія стилів.

В енциклопедії розкрито притаманну сучасному українському музикознавству увагу до щільних і розгалужених зв'язків музичної культури з іншими сферами культурного контексту. Звідси – включення у видання низки статей про діячів з інших сфер національної культури, які, однак, зробили внесок у музичну галузь останньої. Це – кінорежисери (В. Лапокниш), радіожурналісти (С. Артеменко, Ю. Лучинський та ін.), фотохудожники (Л. Левіт), учені різних фахів (М. Грушевський), представники української літератури (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко) та ін.

В УМЕ виявився перерваний на межі 1920–1930-х років і відроджений нині процес осмислення української музичної культури у світовому контексті. Він конкретизується у зверненні до найрізноманітніших питань, більшість із яких можна умовно систематизувати за такими групами: проникнення елементів української культури за межі України, проникнення інонаціональних творчих явищ на українські землі, виявлення українських елементів в інонаціональних музичних культурах. У зв'язку із цим до енциклопедії ввійшли великі групи статей, присвячені раніше згаданим питанням музичного процесу в середовищі української діаспори, міжнародним зв'язкам національної музичної культури, діяльності інонаціональних діячів (чехів, італійців, поляків та ін.) на українських землях, «українським» виявам у житті й творчості представників інонаціональних культур. У ряді статей акцентовано європейський рівень і міжнародний резонанс творчої праці тих чи інших українських діячів.

Зрештою, видані томи УМЕ – естетично красиві, гарно оформлені з поліграфічного погляду книги, що також є виявом типового на сучасному етапі синтезу різних жанрів і галузей мистецтвознавчої продукції.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що, виконуючи певну узагальнюючу функцію щодо сучасної української музикознавчої науки, УМЕ водночас має помітне значення для її подальшого розвитку. Насамперед вона є цікавим і новаторським енциклопедичним виданням, що, подібно до інших фундаментальних енциклопедій, довго не втратить своєї пізнавальної та історичної цінності. Разом з тим узагальнення

в ній усталеного й нового знання, відображення процесу формування нового великого історико-культурного періоду має принципове значення для осягнення «з висоти пташиного польоту» найважливіших тенденцій, здобутків, а також проблем і суперечностей сучасної української музикознавчої науки, отже, відбору найбільш вартісного, збереження й розвитку його в майбутньому.

1. Немкович О. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін. – К., 2006.
2. Українська музична енциклопедія. – К., 2006. – Т. 1.

Скорочення

АНФРФ ІМФЕ – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

УМЕ – Українська музична енциклопедія

SUMMARY

The paper is focused on the comprehension of multivolume academic *Ukrainian Musical Encyclopedia* with a view to its representation of the condition and level of development of Ukrainian musicology at the turn of the XXth–XXIst centuries. It is stated that appearance of this encyclopedia is called forth by the necessity of scientific comprehension and generalization of multidimensional processes that are progressing today in Ukrainian musical culture, including the musical studies. It is pointed out that this work is the only encyclopedia in the history of Ukraine, wherein there has been completely covered the Ukrainian musical and cultural process in all its temporal and spatial range in accordance with a level of contemporary knowledge pertaining to the humanities. Therefore, it ranks with a few other European reference media, specially covering the achievements of national musical cultures. There is a detection of the different groups of problems, which the *UME* editorial staff and composite author are working to solve. These groups can be divided for convenience into two interrelated ones – *practical* (embracing the questions of the techniques of preparation and the methods of accomplishment of concrete encyclopedic text) and *theoretical*. Also there is a disclosure of a specific character of representation of the modern Ukrainian musicology's leading progress trends in process of solving the mentioned problem groups.

Keywords: *Ukrainian musical encyclopedia*, encyclopedistics, Ukrainian musicology, musical Ukrainistics, national musical culture.